

De Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus*: een plaag of een beschermingsprobleem

Malcolm Stott (vertaling: Rob G. Bijlsma)

De laatste sporen van Englands wildernis zijn te vinden in de provincies Northumberland, Durham, Cumbria en de Yorkshire Dales. Omgeven door meer bekende landschapen heeft dit gebied, dat bekend staat als de noordelijke Pennines, een minder uitgesproken identiteit. Toch is het een karakteristiek gebied. Het bestaat uit grootschalige onbevolkte heidevelden, doorsneden door valleien met restanten van voorbije industrie. De huidige bevolkingsomvang is half zo klein als die in 1861, toen er 26.000 mensen woonden en werkten in de rijke ertsmijnen. Geografisch gezien is het een afgelegen gebied, slechts weinig wegen doorsnijden de 2000 km² en het landschap wordt gedomineerd door heidevelden (*Calluna spec.*). Deze restanten van heidevelden met een hoge kwaliteit zijn grotendeels antropogeen en worden uitsluitend beheerd ten dienste van de sportjacht, in het bijzonder de jacht op het Moerassneeuwhoen *Lagopus lagopus*. Als zodanig worden de heidevelden dan ook aangeduid met 'hoenderheides' (grouse moors). Dit open, wijdse heidelandschap geeft het gebied zijn unieke karakter van 'woest en ledig', dat zijn weerga niet kent in de rest van Engeland.

Het is een befaamd landschap dat hogelijk wordt gewaardeerd vanwege zijn landschappelijke kwaliteit, zijn rijkdom en gevarieerde dierenleven en zijn historische erfgoed. De hoge heuvels, de lange 'walvisachtige' kammen en de productieve groene valleien, gelegen op diepe venen of ondiepe kalksteenformaties, zijn momenteel het bolwerk van vele vogelsoorten in Engeland die voorheen veel talrijker waren. De speciale kwaliteiten van de noordelijke Pennines zijn bevestigd door de toekenning van de status als gebied met een buitengewone natuurlijke schoonheid (Area of Outstanding Natural Beauty, AONB) in 1988.

De beheersverantwoordelijkheid wordt gedeeld door een reeks van individuen, groepen en belangenorganisaties. Binnen de omgrenzingen van de noordelijke Pennines liggen 39 van elkaar gescheiden heideblokken, waarvan ten minste 90% wordt benut door sportjagers. Gezamenlijk omvat dit gebied 24% van het totale areaal aan heide in Engeland en Wales. De aanwezigheid van het GELTSdale Natuurreservaat aan de noordwestelijke grens weerspiegelt het belang dat de Royal Society for the Protection of Birds (RSPB, zeg maar de Britse Vogelbescherming) hecht aan de bescherming van deze 'upland' vogelgezelschappen.

Van alle zaken die betrekking hebben op het beheer van 'uplands' is de relatie roofvogels-sneeuwhoen wel de meest toonaangevende. De illegale roofvogelvervolgning, die gebaseerd is op de angst dat roofvogels een nadelige invloed hebben op hoenderpopulaties en op het schietbare surplus van die populaties, heeft een aanzienlijk conflict

teweeg gebracht tussen bescherming en afschotbelangen. Dit is spijtig gezien de gelijke belangen van beide groepen voor de toekomst van de heidevelden.

Hoe is die tweespalt tot stand gekomen? Zodra een vogel concurreert met de belangen van mensen, wordt het een plaag genoemd. Als echter menselijke activiteiten strijdig zijn met het welzijn van een vogelpopulatie, wordt gesproken van een beschermingsprobleem. Slechts zelden zal wat een plaag is voor de ene groep mensen worden opgevat als een beschermingsprobleem door andere mensen. Dit conflict, en zeker waar het gaat om de magnifieke Blauwe Kiekendief, wordt het duidelijkst zichtbaar in roofvogels.

Weinig Britse vogels brengen meer beroering tweeweg dan de Blauwe Kiekendief. Hij eet namelijk hoenders, en die worden beheerd met het oog op afschot. Vanaf het moment dat jachtwild werd beheerd, werd predatorcontrole gezien als een noodzakelijke beheersmaatregel voor de realisatie van maximale aantallen hoenders. Lord Lovet gaf dat in 1911 duidelijk aan in zijn rapport *The grouse in health and disease*: 'Er is op dezelfde heide geen ruimte voor schadelijk gedierte en een actieve jachtopzichter.' Hij ging verder met het opnoemen van een reeks belangrijke predatoren, zoals Vos *Vulpes vulpes*, Hermelijn *Mustela erminea*, Kraai *Corvus corone corone* en Slechtvalk *Falco peregrinus*. Interessant genoeg werd de Blauwe Kiekendief niet genoemd, waarschijnlijk omdat die soort op het vasteland van Groot-Brittannië al rond de eeuwwisseling was uitgeroeid door jachtopzichers. Volgend op de achteruitgang van roofvogelaantallen kregen in 1954 alle roofvogels met uitzondering van de Sperwer *Accipiter nisus* (kreeg zijn bescherming in 1961) wettelijke bescherming, hoewel de illegale vervolging in veel gebieden doorging. Recente informatie suggereert dat de illegale vervolging van Blauwe Kiekendieven nog steeds wijd verspreid is (zie bijvoorbeeld Etheridge *et al.* 1997, Stott 1998), zelfs in die mate dat het de verspreiding en de aantallen beperkt (Newton 1979).

Voor veel mensen is het zien van een roofvogel een spannende ervaring. Deze prachtige en spectaculaire vogels zijn al sinds lang een symbool van vrijheid, koninklijkheid en voortreffelijkheid. Echter, een aantal beheerders van heidevelden zien roofvogels, en in het bijzonder de Blauwe Kiekendief, als een plaag voor de jachtsport en een bedreiging van hun belangen. Deze vermeende belangen resulteren in illegale vervolging en er gaan momenteel in sommige kringen stemmen op om het doden van roofvogels te legaliseren. Aan de andere kant is er de visie dat de Blauwe Kiekendief een schitterend onderdeel van de heidevelden is. De mannetjes maken tuimelingen en pirouettes in de lucht, zodat ze afwisselend zwart en wit oplichten tegen de heldere voorjaarslucht met een opstekende storm. De elegante, bruine vrouwtjes, met hun oplichtende witte stuit, schuimen laag over de grond op zoek naar prooi, overwegend Graspiepers *Anthus pratensis* en Aardmuizen *Microtus agrestis*. Tijdens het verdedigen van het nest zijn ze tegelijkertijd zonder angst en angstaanjagend; duikend en schreeuwend behoren ze tot de meest afschrikwekkende van onze roofvogels. Dit vertoon is echter tevens hun ondergang, omdat ze op die manier een makkelijk doelwit vormen voor illegaal afschot.

Foto. Volwassen mannetje Blauwe Kiekendief (geringd aan linkerpoot) op Ameland (Johan Krol). *Adult male Hen Harrier (ringed on left leg) on Ameland.*

Tweehonderd jaar geleden broedde de Blauwe Kiekendief op hoogvenen, heidevelden en moerassen in geheel Groot-Brittannië. Met de intrede van doorladers en een passie voor sportjacht die intolerant stond tegenover welke dierlijke concurrent dan ook, ontstond een conflict tussen schieters en roofvogels. Rond de laatste eeuwwisseling waren roofvogels als Havik *Accipiter gentilis*, Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* en Zeearend *Haliaeetus albicilla* zonder pardon uitgeroeid. Blauwe Kiekendieven ontsnapten ternauwernood aan hetzelfde lot door een schuilplaats te vinden in de verlaten westelijke hooglanden van Schotland en in Orkney, waar over het algemeen te weinig hoenders voorkwamen om belangrijke aantallen sportjagers aan te trekken.

Een daling van het aantal jachtopzichters tijdens de Tweede Wereldoorlog en de verspreiding van een iets liberalere houding ten opzichte van dieren in het wild leidde tot enig herstel. Blauwe Kiekendieven broeden momenteel wijd verspreid in Schotland en enkele hebben het voor elkaar gekregen noordelijk Engeland en Wales te herkoloniseren, zij het in een zeer lage dichtheid. Lokaal binnen de noordelijke Pennines hebben de vogels wisselend succes. Vooral de bewoners van hoenderheides hebben het moeilijk; deze gebieden werken als een 'zwart gat' waar vervolging voor een continue onttrekking van vogels aan de populatie zorgt. Deze vervolging is de hoofdoorzaak van de onder- of niet-bezetting van potentieel geschikte broedgebieden. Blauwe Kiekendieven lijden onder deze illegale vervolging vanwege egoïstische,

achterhaalde Britse (Victoriaanse) waarden. Of predatie van roofvogels het aantal hoenders beschikbaar voor de sportjacht significant reduceerde, was onbekend. Tot voor kort werd het debat over de hoenders-roofvogels kwestie gekenmerkt door een overdaad aan ferme meningen en een duidelijk gebrek aan wetenschappelijke feiten. Dat was precies de reden dat de *Joint Raptor Study*, later beter bekend als de Langholm studie, in 1992 werd opgericht. Dit onderzoeksproject was een gezamenlijke onderneming van de *Game Conservancy Trust* en het *Institute of Terrestrial Ecology*, maar werd bekostigd en begeleid door een consortium van geïnteresseerde partijen inclusief de RSPB. Het onderzoek was gecentreerd rond Langholm, langs de Schotse grens, op land dat toebehoorde aan het Buccleugh landgoed. De wetenschappers verzamelden veel van hun gegevens in dit gebied en in andere hoenderheides verspreid over Noord-Engeland en Schotland waarvan de eigenaren op uiteenlopende wijzen meewerkten. Voor de duur van het onderzoek werden alle roofvogels op Langholm strikt beschermd en konden ze ongestoord broeden. Tegelijkertijd werden andere legaal bestrijdbare predatoren (vooral Vossen en Kraaien) net als anders bestreden, terwijl het beheer van de heidevelden net als anders bleef.

De conclusies van het onderzoek, zoals samengevat in *Birds of Prey and Red Grouse* van S.M. Redpath, S.J. Thirgood en I. Newton, staan nog steeds open voor debat, maar de toename van het aantal broedende Blauwe Kiekendieven vanaf het moment dat illegale vervolging werd stopgezet was zeer significant. De broedpopulatie op Langholm steeg van 2 naar 20 nestelende vrouwtjes in 1997. Op vier andere heidevelden, waar bescherming in de plaats kwam van veronderstelde illegale vervolging en verstoring, nam de gemiddelde dichtheid van broedende kiekendieven eveneens toe in de eerste vier jaar, maar dit werd niet gecontinueerd en de stand stabiliseerde hier op een nieuw niveau dat iets hoger lag dan vóór 1992. Voor de duur van het onderzoek was de gemiddelde hoenderdichtheid in juli op de Langholm-heide 33 vogels per 0.5 km², iets wat niet wezenlijk varieerde van jaar op jaar. De hoogste dichtheid van Blauwe Kiekendieven kwam voor op heides waar Graspiepers en kleine zoogdieren het talrijkst waren. Deze prooisoorten leken een voorkeur voor heide te hebben waar een hoog aandeel gras voorkwam in de hei. Elk jaar verwijderde roofvogelpredatie (van Blauwe Kiekendief en Slechtvalk) gemiddeld 30% van de potentiële broedpopulatie van hoenders, en in de zomer nog eens 37% van de kuikens. Tussen oktober en maart waren roofvogels verantwoordelijk voor de vangst van gemiddeld 30% van de hoenders, maar het was niet mogelijk vast te stellen welk deel van de hoenders de winter overleefd zou hebben bij afwezigheid van roofvogels.

De bezorgheid over hoenderaantallen en de continuering van de levensvatbaarheid van sportjacht zijn begrijpelijk. Echter, het beschuldigende vingertje wijst vaak de verkeerde kant op. Roofvogels worden verantwoordelijk gehouden voor de afname in de kwaliteit van de hoenderheides, terwijl dat in werkelijkheid het product van veel ingrijpender lange-termijn milieuproblemen is. Het misleidende concept dat roofvogels in staat

zouden zijn om hoenderaantallen naar de rand van de afgrond te brengen, is hopelijk voorgoed uit de wereld geholpen. Het schieten van hoenders bleek mogelijk te blijven zonder daarvoor roofvogels te doden, mits goed beheer resulteerde in habitats van hoge kwaliteit.

Tot nu toe hebben we alleen het Moerasneeuwhoen bekeken. Het Korhoen is een andere karakteristieke bewoner van deze contreien, waarschijnlijk door zijn luidruchtige baltsrituelen in het voorjaar de meest charismatische van de hooglandbewoners. Het heeft dezelfde populatiedaling en inkrimping van het broedareaal ondergaan als de Blauwe Kiekendief, maar om andere redenen. De soort is de laatste twee eeuwen verdwenen uit de zuidelijke provincies van Engeland. Meer recent zijn de aantallen in snel tempo afgenomen. Zelfs in de noordelijke Pennines, het laatste bolwerk in Engeland, is een drastische daling van de aantallen vastgesteld, sinds 1989 met misschien wel meer dan 50%.

Korhoenders zijn noch uitsluitend aangewezen op hoogland, noch op laaggelegen valleien; ze bewegen zich bij voorkeur in het overgangsgedebied tussen deze habitats. Deze uitgestrekte heideranden en marginale graslanden hebben weinig economische betekenis voor de sportjacht of landbouw. Deze 'woeste gronden' zijn het doelwit geworden van intensieve bebossingsprogramma's, aangejaagd door lucratieve belastingvoordelen. Deze situatie zorgde in de eerste fase van de aanplant op de korte termijn voor voordelen. Dit was echter niet blijvend en zorgde er uiteindelijk voor dat het Korhoen vrijwel geheel verdween uit grote delen van zijn Britse verspreidingsgebied; verlies en fragmentatie van de natuurlijke diversiteit van open heidevelden waren hiervan de oorzaak. Deze teloorgang werd versneld door de praktijk van bosbouwers om het aantal Korhoenders in te perken vanwege vermeende economische schade die de vogels aan de jonge aanplant aanbrachten. Het probleem werd verergerd door de teloorgang van het traditionele systeem van schapen hoeden op heuvels. Dit leidde tot een dubbel probleem, namelijk gebruik van jonge aanplant als schuilplaats door schapen en dientengevolge overbegrazing van de kwetsbare -en voor Korhoenders belangrijke- randen van heidevelden.

Om de belangen van Korhoenders te waarborgen werd in de noordelijke Pennines een gezamenlijk project gestart door de *Game Conservancy Trust*, *English Nature*, de RSPB en het Ministerie van Defensie. Het project heeft tot doel samen met sympathiserende grond- en landgoedeigenaren het beheer zodanig te wijzigen dat het voldoet aan de eisen van Korhoenders. Op die manier zou voldoende habitat van hoge kwaliteit beschikbaar moeten komen om de populatiedaling te stoppen of zelfs om te keren. Beheer ten faveure van Korhoenders zou moeten plaatsvinden in een gebied van ongeveer 1 km omtrek (300 m afstand) van een baltsplaats. De meeste bezoekers van bolderplaatsen foerageren jaarrond binnen deze zone en zullen dus waarschijnlijk het meest profiteren van het beoogde beheer. Hoewel er geen voorgedachte beheersmaatregelen zijn die

opgaan voor alle baltsplekken, concentreert de huidige aanpak zich op de volgende twee punten.

Verminderde graasdruk: de juiste balans vinden voor de graasdruk is waarschijnlijk het meest kritische aspect van habitatbeheer voor Korhoenders. Overbegrazing leidt tot een verminderde kwaliteit van de habitat door een vermindering van door volwassen vogels geprefereerde voedselplanten (*Eriophorum angustifolium*, *E. vaginatum*, *Hypochaeris radicata*, *Juncus squarrosus*, *Calluna* sp., *Empetrum nigrum* en *Vaccinium myrtillus*). Als dekking en hoogte van de vegetatie wordt verminderd, nemen ongewervelde dieren, en vooral larven van motten en bladwespen, in aantal af. De kuikens zijn van deze insecten afhankelijk gedurende de eerste twee levensweken. Opgaande vegetatie biedt ook dekking voor nesten en schuilplaatsen voor broedsels. Een vermindering van de begrazing moet worden ingezet langs de randen van heidevelden waar bolderplaatsen in de nabijheid liggen. Het ideale graasregime bestaat uit één schaap per ha van mei tot september over een gebied van 1-3 km heuvelrand. Beperking van de veestapel zal afhangen van verschillende factoren, zoals geologie en topografie. Waar begrazing erg intensief was, moet begrazing helemaal worden stopgezet voor een periode van drie tot vijf jaar; dat is de enige methode om een snel herstel van de habitat te realiseren.

Bosaanplant: Korhoenders foerageren regelmatig op de spruitende knoppen en twijgen van Berk *Betula pubescens*, Lijsterbes *Sorbus aucuparia*, Meidoorn *Crataegus* spp., Zwarte Els *Alnus glutinosa* en Wilg *Salix* spp., zowel in de winter als in het vroege voorjaar. Bos kan vooral belangrijk zijn ten tijde van zware sneeuwval, als voedselbron en als schuilplaats. In de noordelijke Pennines is bosbedekking met soorten die door Korhoenders worden geprefereerd beperkt en hoge mortaliteit gaat hier gepaard met langdurige of late periodes met sneeuwval. Plukken loofbos met voor Korhoenders aantrekkelijke soorten worden om de km aangeplant langs randen van heidevelden. Bosjes van 0.25-0.5 ha zijn voldoende als schuil- en voedselplaats in de winter. Indien mogelijk wordt de beplanting langs natuurlijke contouren in het landschap geplant en niet op open heide. Dat laatste voorkomt dat er nieuwe nestgelegenheid en nieuwe uitkijkposten worden gecreëerd voor Kraaien, zodat er geen predatie wordt toegevoegd. Het waarnemen en beluisteren van Blauwe Kiekendieven en Korhoenders behoren tot de onvergetelijke ervaringen van de Engelse hooglanden. Maar als de verschillen tussen de belangengroeperingen niet snel worden opgeruimd en er geen snelle actie wordt ondernomen, zullen deze vogels spoedig niet meer zijn dan een vage herinnering. De oogmerken voor behoud en herstel van hoenderheides en van de biodiversiteit van hooglanden verschillen duidelijk van elkaar. Echter, veel van de voorgestelde beheersmaatregelen zijn gunstig voor beide doeleinden: de noodzaak om overbegrazing met schapen en edelherten tegen te gaan (Schotland), onoordeelkundige bebossing stoppen en verbetering van de kwaliteit van het beheer van hooglanden. De huidige nadruk op de vermeende rol van roofvogels bij de daling van de afschotcijfers van hoenders doet niets anders dan de aandacht afleiden van het werkelijke probleem. Het wordt nu tijd te investeren in de uitvoering van meer productieve en blijvende oplossingen dan het doden of anderszins controleren van roofvogels. Zowel de jacht- als de beschermings-

lobbies kunnen samenwerken, zoals is gebleken bij de welwillende samenwerking in het korhoenproject.

Summary: Hen Harrier - a pest or a conservation problem?

An overview is given of the debate on the raptor-grouse issue in the United Kingdom, especially regarding recent research on the impact of raptor predation on grouse numbers. It is pointed out that the alleged cause of declines in grouse numbers, i.e. raptor predation, has distracted attention from the real problem: habitat deterioration by grazing and afforestation.

Literatuur

- Avery M. 1998. Raptors diminish 'glories' of Twelfth. *Brit. Birds* 91: 36-37.
- Bibby C.J. & Etheridge B. 1993. Status of the Hen Harrier *Circus cyaneus* in Scotland in 1988-89. *Bird Study* 40: 1-11.
- Etheridge B., Summers R.W. & Green R.E. 1997. The effects of illegal killing and destruction of nests by humans on the population dynamics of the hen harrier *Circus cyaneus* in Scotland. *J. Appl. Ecol.* 34: 1081-1105.
- Newton I. 1979. Population ecology of raptors. Poyser, Calton.
- Potts D. 1997. Global dispersion of nesting Hen Harriers *Circus cyaneus*: implications for grouse moors in the U.K. *Ibis* 140: 76-88.
- Redpath S., Madders M., Donnelly E., Anderson B., Thirgood S., Martin A. & McLeod D. 1998. Nest site selection by Hen Harriers in Scotland. *Bird Study* 45: 51-61.
- Redpath S.M., Thirgood S.J. & Newton I. (eds.) 1997. *Birds of Prey and Red Grouse*. The Stationary Office, London.
- Stott M. 1998. Hen Harrier breeding success on English grouse moors. *Brit. Birds* 91: 107-108.

Adres: North of England Upland/Raptor Study Groups' Hen Harrier Co-ordinator, Selbystown, Roweltown, Carlisle, Cumbria CA6 6YL, Engeland.

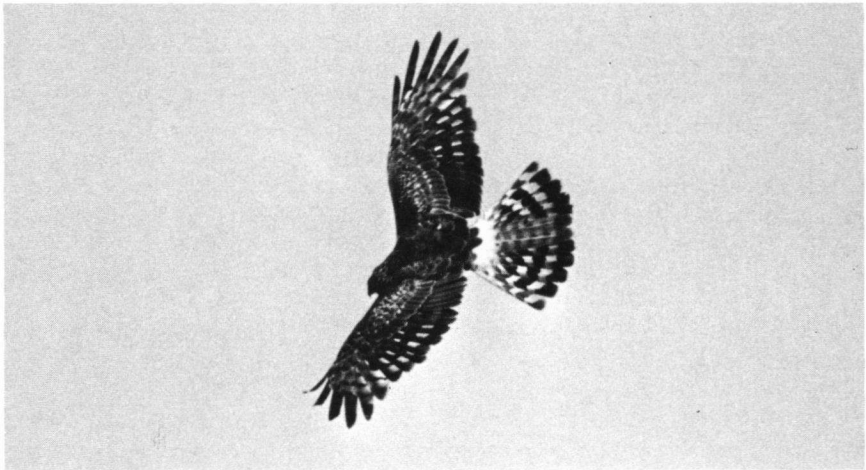

Foto. Adult vrouwtje Bl. Kiekendief op Vlieland (M. de Jonge). *Adult female Hen Harrier at Vlieland.*

Naschrift Rob Bijlsma: al geruime tijd wordt er in Engeland en omstreken gemord door plezierjagers dat de stand van 'hun' jachtwild terugloopt als gevolg van roofvogels. Er gingen zelfs stemmen op om de beschermde status van roofvogels op te heffen zodat predatoren gereguleerd zouden kunnen worden. Gelukkig is daar een stokje voor gestoken. Eerst maar eens goed onderzoek doen, was het devies (misschien wel met de Slechtvalk in het achterhoofd: in de jaren zestig werd eenzelfde ongenueanceerd pleidooi gehouden, maar maakte onderzoek vervolgens duidelijk dat het heel slecht ging met die soort). Dat onderzoek is nu grotendeels achter de rug en gepubliceerd. Weliswaar is niet duidelijk in hoeverre de resultaten een algemene geldigheid hebben, maar het heeft enkele zaken onverbloemd gekwantificeerd. Zo is zonneklaar dat roofvogels in jachtterreinen met hoenders systematisch worden uitgerooid op een schaal waar je verstand bij stilstaat. Let wel: het gaat hier om beschermde vogels. Niettemin kelderde de stand van Korhoen en Moerassneeuwhoen, om maar enkele soorten te noemen. De allesbepalende factor blijkt, zoals zo vaak, niet predatie te zijn maar desastreuze habitatwijzigingen die het leefgebied van de hoenders onleefbaar hebben gemaakt. In bovenstaand stuk van Malcolm Stott wordt daar verder op ingegaan. Voor wie meer wil weten, is een literatuurlijst toegevoegd. De goede verstaander ziet onmiddellijk de parallel met de Nederlandse weidevogels, waar eveneens ronduit wordt verklaard dat predatoren verantwoordelijk zijn voor de treurige aantalsontwikkelingen in die groep. Hopelijk zullen de meer intelligente vingertjeswijzers richting predatoren zich verdiepen in de discussie in Engeland en zich realiseren dat een en ander niet zo simpel is.

'Roofvogels'

Je hoort steeds meer in de drie Noordelijke provincies over het vergiftigen van roofvogels. Ik begrijp die zieke mensen niet die dit op hun geweten hebben. Het is toch prachtig om zo'n majestueuze vogel te zien rondcirkelen. Net als bijvoorbeeld de snoek is ook de roofvogel steeds vaker het slachtoffer van mensen die menen dat deze dieren schade aanrichten. Ze zijn een prachtige noodzakelijke schakel in de natuur waar wij van hebben af te blijven.

DRACHTEN

ROELF BYMA

*Nieuwsblad van het Noorden
9 mei 1990*